
Förhistoria möter nutidshistoria

Interoju med Birger Edin född och uppvuxen på Djurstugan i Tierps socken

KAJSA HÄRINGE FRISBERG

En vacker höstdag år 1994 samlades en grupp arkeologer vid Vallbytorp som ligger ett par kilometer utanför Tierp. Vi hade varit ute drygt en vecka och vandrat utmed den nya motorvägssträckningen på jakt efter nya fornlämningar. Platsen där vi möttes var ett av de ställen som skulle läggas under asfalt och försvinna i och med det omfattande bygget av åtta mil ny motorväg mellan Uppsala och Mehedeby. Det som framträdde så tydligt i terrängen mellan Vallbytorp och Djurstugan var flera gravhögar som låg i skogskanten, skärvtenshögar som brukar vara en säker indikation på boplatser från brons- och järnålder och i åkermarken fanns bränd lera, sot och kol som kom från en upplöjd boplat. Allt detta sammantaget räckte som bevis för att detta var en plats där människor levt och verkat under flera tusen år. Det fanns också spår av att platsen varit befolkad

även under senare tid: små åkerlappar, ett stort antal röjningsrösen och ett flertal husgrunder. I skogen runt Djurstugan fanns rester efter kolningsverksamhet med flera stora kolbottnar och en kolar-koja. Detta var ett ställe där förhistoria och nutidshistoria möttes och det verkade vara en kontinuitet i bosättningen på flera tusen år.

Ett grundläggande drag hos arkeologer är nyfikenhet och då framför allt på vår historia. De arkeologiska undersökningar som genomförs och de fynd som vi hittar är pusselbitar som endast visar delar av vår förhistoria. Det fattas fortfarande många bitar för att pusslet ska bli komplett, men för varje ny plats vi undersöker kommer vi närmare sanningen.

Tio år senare när de arkeologiska utgrävningarna var i full gång i Vallby och jag återigen befann mig på platsen träffade jag Linnea Jakobsson som satt i sin

traktor och arbetade på åkern strax intill vår arkeologiska undersökning. Jag berättade entusiastiskt vad vi hade hittat och nämnde också under samtalets gång alla husgrunder, de vackra stenmurarna och kolbottnarna som fanns i området mellan Vallbytorp och Djurstugan.

– Där är min far uppvuxen, i Djurstugan, sade Linnea.

Några veckor senare träffade jag hennes far, Birger Edin. Han var den typen av person som utstrålar energi och var inte sen att berätta allt det jag ville höra om hur det var i början av förra seklet. Han hade tillbringat sina barn- och ungdomsår i torpet Djurstugan, eller jyrstun, som man säger på tierpsmåll.

Jovisst, när Birger Edin var en liten pojke flyttade familjen från Fallet, där Birger var född, till Djurstugan. Fallet, liksom flera andra torp, tillhörde vid den tiden Fors by. Familjen bestod av mor och far och en barnaskara som kom att växa till tio barn, där Birger var den äldste av sex pojkar.

Till Djurstugan hörde små åkertegar som låg i skogen, och det var de åkrarna som vi arkeologer hade sett tio år tidigare. Åkrarna som innehöll väldigt mycket sten var redan uppodlade när familjen flyttade till Djurstugan. Ett tydligt barnomsminne var hur Birgers far slet med att rensa åkrarna från sten och att han sedan satt uppe halva nätterna och borrade i de större stenarna för att de skulle bli lättare att lyfta bort. Ibland åkte hans far

till Strömsbergs bruk för att hämta dynamit som skulle användas till att spränga sönder de större stenblocken.

Det var inte bara Birgers far som slet med stenen och som borrade och sprängde, även en annan arrendator som hette Lövgren kämpade med sina åkrar. Vid den tiden var Stora Kopparberg den stora skogsägaren och det var också de som arrenderade ut torpen. Förutom husen ingick åkermarken i arrendet och dessutom skulle varje arrendator kola och sedan transportera kolet till Strömsbergs bruk och till Ullfors. Det var de bruk som låg närmast Vallbytorp och Djurstugan. Vintern var den tid på året då man kolade. Birger Edins far och de andra arrendatorerna brukade tända kolmilorna strax före jul och eftersom elden skulle passas gick man i skift. Det innebar att man fick ligga i skogen över jul. Hela proceduren från det att milan tändes till dess att allt var utbrunnet tog ungefär tre veckor. Vissa vintrar följde Birger med sin far till milan och fick sova i kolarkojan över natten. Det var kallt ute och kolsvart, men Birger tyckte att det var mysigt och spännande och kommer särskilt ihåg två grabbar från torpet Berget, Axel och Helmer, som gick med fotogenlampor i skogen för att få lite ljus när de var på väg till kolarkojan. Mängden kol som skulle levereras till bruken berodde på hur stort arrendet var. Bonden som bodde på Vallbytorp arrenderade ett större ställe och fick kola två milor. Som mest

var det tre hästar som drog fyra kolstigar, som är en sorts släde som fylldes med kol. Innan kolet kunde transporteras fick det ligga några dagar efter det att milan rivits. Anledningen till att kolningsverksamheten försiggick på vintern var risken för skogsbränder vid andra tider på året. Vad vi arkeologer såg när vi var ute på vår långa vandring var att det fanns väldigt mycket kolbottnar runt Tierp och framför allt norr om Tierp. Kolbotten som låg närmast Djurstugan kallades Djurstugubotten eller jürstugubötn på tierpsdialekt.

När Birger hade fyllt 15 år slutade han skolan och började tjäna som bonddräng, "man kunde ju inte gå hemma i onödan" som Birger uttryckte saken. Han tjänade då 25 kronor i månaden och arbetade både på Ullfors och Strömsberg. Innan han var stor nog för att börja arbeta gick Birger i skolan som låg i Vallby. Den skolan var en av de första i Tierps socken. Redan innan den obligatoriska folkskolan startade 1842 fanns en byskola i Vallby. Även de närmaste byarna, som exempelvis Skämsta och Svanby, hade egna skolor. Det var små skolor och eleverna kom från torpen och gårdarna i närheten. Alla elever satt tillsammans i ett och samma klassrum oavsett ålder. Två av klasskamraterna var Åke Hjorth och hans äldre syster. Barnen Hjorth bodde på Vallbytorp och deras far hette Albin Hjort och var en av arrendatorerna. Den andra arrendatorn hette Eriksson.

Birger Edin med en av murarna vid Vallbytorp i bakgrunden. Foto: Kajsa Häringe Frisberg, UV GAL.

Albin Hjort jobbade huvudsakligen som skogshuggare medan Eriksson var jordbrukare.

Jag frågade om Birger Edin kom ihåg om hans far hjälpt till att gräva täckdiken i åkrarna runt Vallby. När vi höll på med vår arkeologiska undersökning hade vi sett många sådana diken.

– Det var Eriksson på Vallbytorp som grävt dikena, berättade Birger.

Med en järnskodd träspade fördjupades dikena och dikeskanterna jämnades av eftersom behovet av dränering var stort. Varje vår i samband snösmältningen svämmade Tämnrån över och det gör den än i dag. Åkermarken som ligger ned mot ån var och är sank och på gamla kartor kallades dessa åkrar för Gullåkrarna. Dessa åkrar var de sämsta trots att namnet lätt associeras till guld och något värdefullt.

Varje dag tog Birger vägen över Vallbytorp till skolan i Vallby. Då gick körvägen över torpet för att fortsätta vidare till grannbyn Fors. Sedermera flyttades vägen och när den nya motorvägen står färdig kommer vägen helt att försvinna.

Mestadels sprang Birger hela vägen från Djurstugan till skolan, någon gång åkte han skidor, men mest var det till att "kuta" genom skogen.

Vid Vallbytorp fanns vid den tiden en större huvudbyggnad. Förutom bostads- huset fanns det ladugård, stall och flera uthus. Sammanlagt kan man i dag räkna till 16 husgrunder inom området som omgärdas av en vacker stenmur. Några av grunderna verkar äldre och är byggda av natursten, medan andra är av yngre datum. Sannolikt har det under årens lopp byggts om och byggts till på Vallbytorp. Namnet Vallbytorp är egentligen lite missvisande med tanke på det stora antalet grunder. En karta från 1876 bekräftar att Vallbytorp troligen var en utflyttad

gårdsenhet från Vallby och att detta skett i samband med låga skiftet.

Husen är sedan länge rivna och det troliga var att Stora Kopparberg rev allt. Linnea Jakobsson, Birger Edins dotter, kan inte påminna sig att hon någon gång har sett några byggnader där. Skogsbolaget var noga med fastigheterna och folk från bolaget kom på oanmälda kontroller för att se till att arrendatorerna skötte om husen. De var ålagda att måla husen och fick själva åka och hämta material på bruken.

Innan familjen flyttade till Djurstugan hade de 2–3 kor, men med åren växte barnaskaran och fler kor införskaffades. Det var endast mjölkkor. Förutom kor fanns det höns och får. Fåren hade man i huvudsak för ullens skull och Birger drar sig till minnes hur hans mamma kardade ull och stickade till barnen. Familjen Edin var självförsörjande med potatisåkrar och åkrar för havre, vete och korn. Efter skörden kördes säden till kvarnen och maldes. Det var inte långt att åka, kvarnen låg i Fors. Mjölet maldes i omgångar och kallades förstmjölet och sistmjölet. I förstmjölet fanns skalet kvar och det mjölet användes till grötmjöl.

– Vetemjölsgrot var godare än rågmjölsgrot. Det var som lite mildare i smaken, säger Birger.

Vid Djurstugan hade man även några grisar. Dessa slaktades och köttet saltades och förvarades i stora kar.

– Tänk så mycket barn det fanns över-

allt, minns Birger. På somrarna brukade vi bada nere vid Fors där det fanns en stor herrgård som nu är delvis riven. Det fanns ett bad i Skämsta också.

Det var inte ovanligt att barn drunknade. Botten på ån var förrådsk, med dy som var som kvicksand och Birgers dotter Linnea berättar att hon själv höll på att drunkna vid ett av baden. Vid Fors fanns statare och massor med statarbarn. Fäderna arbetade framför allt med hästarna på Fors. Ett stort nöje bland barnen på söndagarna var brottningsstävlingar. Man satt på bänkarna som fanns på bron över Tämnrån och tittade på brottningen.

När Tämnrån frös på vintern sågades isen upp för att man skulle få is till mjölkkyllning. Det var stora mängder is som gick åt. Isen förvarades i så kallade isstackar av sågspån.

Det finns så mycket som man vill fråga om en svunnen tid, men det är dags för Birger Edin att bli skjutsad tillbaka till äldreboendet inne i Tierps köping.

– Ja, ska vi ta och studsa iväg då, är det sista jag hör av Birger Edin när han stiger in i dotterns bil.

Kajsa Häringe Frisberg är arkeolog och har medverkat vid ett flertal undersökningar för den nya E4:an under Riksantikvarieämbetet, UV GAL: s regi.